

PUTIN OG DEN HISTORISKE ARV

Jeltsins Rusland var et opgør med det kommunistiske forsøg på at realisere en utopisk drøm. Det var også en søgen efter et nyt ideologisk og politisk grundlag for et Rusland, der i forlængelse af perestrojka-tidens strømninger stræbte efter størst mulig identifikation med og integration i et fælles europæisk hus. Jeltsins opgør med kommunismen var – i hvert fald på det formelle plan – langt hen ad vejen en succes, mens den positive del af hans politik – integrationen i et nyt Europa – mod slutningen af hans æra viste flere fiaskoer end sejre. Putins umiddelbare arv er derfor stort set negativ. En tilbagevenden til sovjettiden er blevet umuliggjort af den strømpil, der har ligget i befolkningens tilkendegivelse ved de seneste valg. Kommunisterne bliver nu for alvor nødt til at formulere en politik, der lægger afstand til fortiden, såfremt de ikke ønsker at blive slettet af fremtidens politiske landskab. Jeltsins vej er kun til dels farbar for Putin. Foreløbig har han ganske vist bekendt sig til en markedsøkonomisk og demokratisk kurs, men disse begreber er blevet knyttet sammen med formuleringer, der synes at gøre dem mere til funktioner af en historisk arv end til absolutter. Gang på gang har han understreget denne arv og har givet den navne som en stærk stat, stormagt og et stærkt statsligt engagement i det økonomiske liv.

Hvis Putin i den historiske arv skal søge sig forbilleder, er det fristende at se på Ruslands situation umiddelbart før det kommunistiske eksperiment – med andre ord tiden omkring 1900. På det tidspunkt var der generelt tale om en betydelig social uro – ikke blot blandt byernes arbejderbefolkning, men også blandt studenterungdommen. Uroen var til dels en konsekvens af en hovedkulds og konjunkturbestemt økonomisk udvikling. Men den var også en konsekvens af regeringens perspektivløse reaktion på denne uro. Også nationaliteterne i Imperiets yderområder var i bevægelse – dels som en konsekvens af den voksende nationale bevidsthed, der generelt prægede det nittende århundrede, dels som reaktion på tsar-regeringens manglende evne til at imødekomme de nationale mindretals ønsker. Tværtimod reagerede den generelt ved at slå hårdt ned på nationale ytringer.

Tre personer repræsenterede de væsentligste politiske kræfter i Rusland omkring århundredskiftet. Det var Pobedonostsev, Witte og Lenin. De var i nævnte rækkefølge repræsentanter for henholdsvis et forbenet og udlevet politisk system, et fremadrettet, dynamisk og udviklingsbetonet samfund og en uforsonlig opposition, der i det store og hele stod udenfor dette samfund, og som af et godt hjerte hadede såvel de eksisterende politiske institutioner som den markedsøkonomiske og kapitalistiske proces, der var sat i gang i århundredets sidste fjerdedel.

Konstantin Petrovitj Pobedonostsev (1827-1905) er blevet symbol på selvherskerdømmets og tsarismens ubevægelighed og konservatisme. Hans far havde været professor i litteratur ved Moskvas Universitet, og hans barndomshjem var præget af pietet overfor Den russisk-ortodokse Kirke og de dyder, der var knyttet til den. Pobedonostsev blev uddannet jurist, og fra 1860 var han lærer i jura og politik for Aleksander 2's to sønner, de senere tsarere Aleksander 3. og Nikolaj 2. Han havde været indædt modstander af de liberale reformer i 1860'erne og satte sig som mål i undervisningen af tronfølgeren at få denne til at droppe al videre reformvirksomhed. Det er derfor ikke overraskende, at Pobedonostsev blev forfatter til manifestet af 29. april 1881, der i forlængelse af det dødelige attentat på Aleksander 2. samme år skulle styrke selvherskerdømmet. I 25 år var han den verdslige leder af Kirken og kom i den egenskab til at forestå statens bekæmpelse af de gammeltroende, de religiøse sekter og f.eks. forfatteren Lev Tolstojs kritik af den officielle kirke. Reformen af enhver slags ville efter Pobedonostsevs mening blot føre til anarki og samfundets

ødelæggelse. Selv om han i høj grad koncentrerede sine kræfter omkring udryddelse af terroristorganisationen "Folkets frihed", som havde ansvaret for tsarmordet i 1881, var denne i hans øjne blot et genskin af den vesteuropæiske civilisations rationalisme, af dens videnskabelige og filosofiske tænkning og dens ubændige tro på fremskridtet gennem netop reformer. I politiske termer udtrykte Pobedonostsev sin afsky på følgende lakoniske måde: "Vor tids store fejltagelse er princippet om folkets suverænitet – det princip, at al magt udgår fra folket".

Over for de vesteuropæiske tanker om folkesuverænitet, demokrati, rationalitet og individualisme stillede Pobedonostsev sine egne idealer, der kan sammenfattes i følgende nøglebegreber: Kirkens og samfundets fællesliv ("sobornost" i den ortodokse terminologi), familielivet, selektiv uddannelse for udvalgte samfundsgrupper, kærlighed til og hengivenhed over for tsar og kirke – kort sagt et samfund, hvor hvert individ nøje kendte sin plads, og hvor de angiveligt evige sandheder som underdanighed, anger, hårdt arbejde og respekt for orden og disciplin var rådende. Det er denne tankegang, der gennemsyrrer et lille skrift, som Pobedonostsev udgav i Moskva i 1896 under titlen "Moskovskij sbornik (engelsk overs. 1898 under titlen "Reflections of a Russian Statesman").

Hvor Pobedonostsev således blev udtryk for tsarismens træghed, blev hans noget yngre samtidige *Sergej Julevitj Witte* (1849-1915) eksponent for dynamikken i det russiske samfund. Hans familiemæssige baggrund var tysk-baltisk, men familien var på et tidligt tidspunkt gået i russisk tjeneste. Han blev født i den georgiske by Tiflis (efter 1917 Tbilisi) i en embedsmandsfamilie og fik en naturvidenskabelig uddannelse. Wittes tidlige embedsmandskarriere blev nært forbundet med udbygning af jernbanenettet. Netop jernbaner blev af Witte gennem hele livet betragtet som al samfundsudviklings vigtigste arterie. Fra 1892 blev han som minister ansvarlig for de samlede finanser. I februar 1900 præsenterede Witte tsaren for en storstilet plan med titlen "Om situationen for vor industri", som af en af hans biografer (von Laue, 1963) er blevet kaldt "an epoch-making state paper, for it laid down, in the uncouth but straightforward manner of its author, basic truths which have guided Russian industrial development ever since". Witte ønskede med sin plan at vise tsaren, hvilket enormt potentiale og hvilken enorm udvikling, der prægede den russiske industriudvikling, og som kunne bringe Rusland foran de økonomisk udviklede lande i Europa i løbet af de næste to årtier. Kun en forceret industriel udvikling kunne gøre Rusland – såvel uafhængigt i forhold til andre lande som i stand til at forsvare sig militært.

Wittes hovedmål var med andre ord at bringe kapitalismen som økonomisk system og efter vesteuropæisk forbillede til blomstring i Rusland. Midlerne hertil skulle være udenlandsk kapital, der skulle investeres i russisk industri og jernbanebyggeri – med løfte om fortsat lave lønninger, stort afkast og beskyttelsestold. I Wittes optik skulle der være tale om en kapitalisme, hvor staten spillede en aktiv og væsentlig rolle (= statskapitalisme). Når investorerne skulle have både profit og sikkerhed for deres penge, forudsatte det en stabil valutapolitik. Rublen havde i det nittende århundrede svinget meget i værdi – et forhold, der havde afholdt udenlandske investorer fra at interessere sig alvorligt for det russiske marked. Witte lod derfor staten indføre guldmøntfod i 1896 og knyttede rublens værdi fast til den franske franc. Resultatet af denne politik blev en investeringsfeber, som Rusland ikke tidligere havde oplevet. Fransk og belgisk kapital strømmede til, men også russerne selv begyndte at deltage i investerings-boomet. Rusland fik tilnavnet "kapitalismens drivhus". Det blev ikke nogen sjælden foreteelse, at højtstående embedsmænd i staten investerede i virksomheder, som de samtidig på embeds og samme stats vegne var sat til at overvåge og kontrollere.

Der er næppe tvivl om, at Witte ønskede selvherskerdømmet og den politiske centralisme bevaret, men generelt interesserede det politiske liv ham betydeligt mindre end den økonomiske side af samfundslivet. På den anden side omfattede hans statskapitalistiske koncept som nævnt i høj grad en aktiv og stærk statsmagt. Men han forblev blind over for muligheden af, at netop den kapitalistiske udvikling på længere sigt kunne underminere selvherskerdømmet og bane vejen for et parlamentarisk system. Det hører derfor til historiens ironi, at netop Witte som regeringschef i oktober 1905 kom til at underskrive det dokument (= 17. oktober-manifestet), der indførte et rådgivende parlament, Dumaen.

Hvor såvel Pobedonostsev som Witte med vidt forskellige udgangspunkter stod som repræsentanter for og forsvarere af det bestående system, kom Lenin til at repræsentere de samfundskræfter, der stod i opposition til det bestående, og som gerne så det omstyrtet. Det var han på ingen måde alene om, men set i historiens bakspejl kom han på godt og ikke mindst ondt til som den eneste at praktisere mange af de ideer, der havde været det nittende århundredes oppositionelle ideologiske arvegods. Som repræsentant for oppositionen omkring 1900 måtte Lenin dele pladsen med både en evolutionær socialdemokrat som Julij Martov, en liberal opponert til det enevældige system og fortaler for et konstitutionelt parlamentarisk system som historikeren Pavel Miljukov, en socialrevolutionær talsmand for bøndernes sag som Viktor Tjernov og en opponert til den statsstøttede ortodoksi som Lev Tolstoj.

Vladimir Iljitj Uljanov (med pseudonymet Lenin, 1870-1924) var født i Simbirsk (nu Uljanovsk) ved Volga i en borgerlig embedsmandsfamilie. Efter skolen blev hans uddannelsesforløb broget. Han blev relegeret fra det ansete Kasan Universitet på grund af revolutionær aktivitet og endte med at tage juridisk embedseksamen som privatist fra Sct. Petersborgs Universitet. I et mindre skrift, tilegnet samfundskritikeren Aleksander Herzen, forsøgte Lenin i 1911 at sammenfatte den revolutionære bevægelse i Rusland gennem et århundrede. Som milepæle i dens udvikling nævnte han dekabristen (1825), narodnikken (1870'erne) og marxisten (fra 1880'erne), hvor den sidste gruppe i hans optik naturligvis var tiltænkt rollen som den ultimative og sidste retning. Historien gav som bekendt Lenin ret i over 70 år.

Når man skræller de politiske hensigter af Lenins periodisering af den revolutionære bevægelse, bliver der en kerne tilbage, der binder den sammen, og som var blevet en fællesnævner for samtlige revolutionære strømninger i det nittende århundrede. Det er tanken om, at den intellektuelle i kraft af den uddannelse, han har fået af samfundet, har pådraget sig en gæld over for folket. Og at denne gæld skal betales tilbage – for eksempel i form af at hjælpe folket med at bekæmpe selvherskerdømmet. Jo længere vi kommer op i det nittende århundrede, des mere udmønter der sig i de revolutionære kredse en tankegang, der i kort form kan beskrives som ”de få, der taler på de manges vegne”. Med andre ord, den intellektuelle har både ret og pligt til at fortolke folkets ønsker og behov samt til at udforme dem i politiske krav.

Når bonden ønskede sig mere jord, når arbejderen ville have brød på bordet og højere løn, når de nationale områder ønskede sig mere frihed, og når de intellektuelle kunne tænke sig en meningsfuld plads i samfundet – så måtte folkets talsmænd, de revolutionære påtage sig den opgave at tilfredsstille de utilfredse.

Lenin, denne borgersøn fra Volga, gjorde i sin revolutionære og politiske karriere det, som alle andre politiske grupperinger havde forsømt: Nemlig at konstatere, hvor samfundets problemer var størst samt at sætte handling bag kravene om forandring. Han udformede under konspirationens

snævre og vanskelige vilkår en partiteori og skabte på den baggrund et parti, bestående af heltidsrevolutionære. Han kombinerede sin marxistiske samfundsteori med de mest radikale dele af den russiske samfundsfilosofi i det nittende århundrede. På den baggrund formulerede han en strategi og taktik, der imødekom alle utilfredse kredse i det russiske samfund.

Som bekendt blev det Lenin og hans efterfølgere, der efter oktoberrevolutionen i 1917 i en ultimativ, forenklet og perverteret form kom til at forvalte en ikke uvæsentlig del af den samfundskritiske og revolutionære arv fra det forrige århundrede. Denne arv bestod imidlertid også af et liberalt og reformvenligt element, der så Ruslands fremtid som en variant af Vesteuropa – nemlig i skikkelse af et konstitutionelt monarki. Men dette element forblev som følge af Ruslands grundlæggende agrare og feudale karakter ikke blot numerisk lille, men også langt hen ad vejen i tvivl om sin identitet, eksistensberettigelse og dermed rolle i et kommende nyt samfund. Denne linje blev på et republikansk grundlag forsøgt genoptaget i 1990'erne, men som nævnt uden større held. Pobedonostsevs linje sluttede med selvherskerdømmets endegyldige undergang i februar 1917, mens Lenins kurs endte med Jeltsins triumf på kampvognen i august 1991.

Tilbage er den vej, som Witte anviste omkring 1900: En stærk statsmagt, der kunne hævde Ruslands interesser indadtil og udadtil, og en mange-facetteret økonomi, der byggede på den private ejendomsret, men som rummede et stærkt statsligt element. Ordene er næsten synonyme med den nye ruslandske præsidents – indtil videre og forhåbentlig varigt, suppleret med smukke ord om politisk korrekte demokratiske friheder og menneskerettigheder.

Publiceret i tidsskriftet Vindue mod Øst 2000, nr. 3.